

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

Алексића др Радомира (Београд), Вуковића др Јована (Сарајево), Коларића др Рудолфа (Љубљана), Копског Блажа (Скопље), Павловића др Милевоја (Нови Сад), Сиљановића др Михаила (Београд), Томаковића др Васа (Скопље), Хрстић др Мајла (Загреб)

XXIV Књ.

БЕОГРАД
1959—1960

НЕМАЧКИ УТИЦАЈ У ДЕЛИМА М. А. РЕЉКОВИЋА

I *Обележаванье дужина консонаншом х — или Покушај формалног диференцирања гласовно исших облика*

За време борбе око књижевног облика именичког генитива множине, која се водила са граматичког и правописног аспекта, а која је била одраз колико свесловенске толико и јужнословенске и српскохрватске концепције језичког јединства¹, начела Загребачке филолошке школе заснивала су се на традицији правописа у делима славонских писаца чији је најизразитији представник М. А. Рељковић. У то време млади В. Јагић, и сам у првом моменту под утицајем те традиције², преузима, после неколико година, на себе научну одбрану Вукове тезе која је у Договору усвојена³ и која је једина била реална и правилна⁴. Износећи лингвистичке доказе да је *h* етимолошко само у loc. pl. именичке и gen. pl. адјективске и прономиналне деклинације⁵, а да је — *a* као резултат млађе вокализације овладао и у књижевном језику од 14. века, Јагић утврђује да се — *h* у gen. pl. именичке декли-

¹ *Lj. Jonke, Borbe oko književnog oblika imeničkog genitiva množine u 19. stoljeću* (=Зборник за филологију и лингвистику I, Матица Српска, Нови сад 1957), стр. 112: „*Pripadnici jedne koncepcije predlagali su svoje rješenje u težnji za jezičnim ujedinjenjem svih južnih Slavena, pripadnici druge koncepcije u težnji za približavanjem ostalim Slavenima, a pripadnici treće koncepcije, posve realno, s gledišta zajedničkog jezika hrvatske i srpske književnosti!*“.

² *Lj. Jonke, o. c.*, стр. 103.

³ Из Договора 1850: „*Сви смо Признали, да h у самоставнијех имена на крају у род. множ. не треба писати, јер му ондје ни по етимологији ни по опшеноме народном говору, ни по старој словенској језику, ни по осталијем данашњијем језицима словенскијем није мјесто*“.

⁴ *V. Jagić, Naš pravopis* (=Književnik I (1864) 1—34, 151—180; Podmladena vokalizacija u hrvatskom jeziku (=Rad 9 (1869) 65—156.

⁵ *V. Jagić, Naš pravopis*, стр. 156 сл.

нације увукло у употребу од времена када су славонски грама-
тичари почели знак —*h* употребљавати као знак за дужину прет-
ходног слога¹. По Јагићевом мишљењу ова појава у славонском
правопису последица је немачког утицаја². Ф. Курелац, ватрени
поборник *gen. pl.* на —*ov*, —*ev*, одбија наставак —*ah* између осталог
и због тога што у њему види страни, немачки утицај³ који се
вршио преко славонске књижевности⁴.

Немачки утицај оставио је трага у славонској књижевности.
Он је видљив и у делима М. А. Рељковића. На то се указивало
као на општу појаву, али се у досадашњим радовима о Рељко-
вићу и о славонској књижевности узетој у целини није присту-
пило систематском испитивању тог утицаја. Појава неорганског
h код славонских писаца, посебно код Рељковића, била је нај-
упадљивија и она је, изгледа, због сличности исте појаве у не-
мачком језику и правопису толико сама за себе говорила, да је без
даљег приписивана немачком утицају и глас *h* објашњаван као знак
за дужину слога. Рељковић је бесумње био изложен немачком
утицају још од најраније доби свог васпитања у кући и школи,
а посебно и врло интензивно за време дугогодишњег службо-
вања као официр Војне границе, за време суделовања у 7-годи-
шњем рату (1756 — 1763) и боравка у немачком заробљеништву.
Његова су просветитељска дела, осим Сатира, одреда преводи;
и то већим делом са немачког. Рељковић је аутор и *Nove slavon-
ske i nimačke grammatike* у којој долазе до изражаја његови по-
гледи на структуру језика уопште, као и његово схваћање фо-

¹ V. Jagić, o. c., стр. 172: „*Za sada samo toliko, da je h u gen. na —ah istom od one dobe našao mjesta u gdje kojih knjigah naše prošlosti, od kada ga uzeše kao znak dužine upotrebljavati kojekuda bez reda i razloga, osobito pako treba, da smo na h-u zahvalni starom slavonskom pravopisu... Zagrebački književnici nadjoše h u gen. pl. u samih gramatikah, kano Reļkovićevoj, Starčevićevoj i Berlićevoj itd.*“

² V. Jagić, o. c., стр. 172: „... *osobito pako treba, da smo na h-u zahvalni starom slavonskom pravopisu, koji je u njemačkoj školl Iskuhan. — Da čitate Reļkovićev pravopis, koji uza sve drugo bijaše još i „Filolog“ to bi vam bio najbolji testimonium paupertatis nušemu genitivu na h!*“

³ Lj. Jonke, o. c., стр. 102 каже да је тек 18. век „*pravo crvište i leglo otleh ahov, kanoñi vĕk preoblade tuđinstva, primicanja Němac, narodne propasti i gnjilosti*“.

⁴ Lj. Jonke, o. c., стр. 104: „*One strane naroda našega, kdě se h ne izgovara, recimo Slavonija, nu kdě narod po pisaćij staroj na to blo navikao gledati knjige, po neumici svojih književnikov, množinom slova h natrpame, bez ikakva pravila ni zakona:...*“

нетских, морфолошких и синтаксичких особина славонског говора. Зато је управо Рељковић онај славонски писац који је својом Граматиком и популарним Сатиром вршио најснажнији утицај на развој нашег књижевног језика и правописа у западном његовом делу¹.

С. Ившић, један од најбољих познавалаца славонског говора и Рељковићевог језика², поред других утицаја на Рељковића наглашава и немачки, коме се Рељковић „није могао отети, премда и сам устаје на германизме у славонском говору“³. И појаву да Рељковић обележава дужине осим знаком често и консонантом *h*, приписује С. Ившић немачком утицају⁴, позивајући се и на мишљење самог Рељковића о вредности *h* у немачком језику⁵. Према Рељковићу, *h* је најчешће у *gen. pl.* и нема своје изговорне вредности⁶. С. Ившић утврђује то и у савременом посавском говору⁷. Т. Матић, међутим, сматра да бележење дужина знаком *h* код Рељковића није само одраз немачког утицаја⁸. Он је склон да ту појаву припише Рељковићевим „тобожњим етимологијским разлозима“ које је Рељковић изложио у Опомени на крају своје *Ovcsarnice*⁹. Р. Алексић је у својој исцрпној монографији о језику

¹ *Lj. Jonke, o. c.; V. Jagić, Naš pravopis, str. 172: „Da čitate Rejkovičev pravopis, koji uza sve drugo bijaše još i „Filolog“...“*

² *Sijepan Ivšić, Akcenat u Gramatici Matije Antuna Rejkovića, Rad 194; асти, Današnji posavski govor, Rad 196, 197.*

³ *S. Ivšić, Akcenat..., str. 4.*

⁴ *S. Ivšić, o. c., str. 10: „Počesto Rejković naznačuje dužinu konsonantom h povedavši se u tom zaciјelo za hemačkim pisanem...“*

⁵ *M. A. Rejković, Nova slavonska, i njmacska gramatika, III издање (1789) str. 46: „Mlogèh ricst uzmu za prodūljenje msto posladnjeg Vocala slovo h, kako: das Mahnen, opominjanje, die Lehre, Náuk, der Sohn, Sin, der Muth, srdcsanost etc.“*

⁶ *Rejković, Gramatika, str. 31: „... i sluxi (sc. h) nakraju ricst za rastaviti casus jedan od drugoga, napril. Nominativo plurali ovih ljudi Genitivo ovih ljudih etc.; nap. 4): es wird aber (sc. h) nicht gehòrt am Ende als Kruh, Brod, prah, der Staub; cf. и S. Ivšić, o. c., str. 11.*

⁷ *S. Ivšić, o. c., str. 11, nap. 1: „Da h nema prave izgovorne vrijednosti u Rejkovičevoj Gramatici u gen. pl., potvrđuje i ta čitænica, što se danas u Posavini ne govori obično nigdje h, te se zaciјelo nije govorilo ni u vrijeme kad je Rejković pisao svoju Gramatiku, jer u njoj ima i takvih primjera, u kojima je h pogriješno (hodića, hodilo i dr.)“.*

⁸ *T. Matić, Djela Matije Antuna Rejkovića (= Stari pisci hrvatski, Knj. XXIII (1916), str. XXXV/VI.*

⁹ „I tako, tko ima *uhshi* za slushanje, neka slusha, jerbo *uho* jest za slushanje, all *ushi* jesu druge, koje i *svovika* i *xivinu* kinje, i jedna ovakova *ush* najdraxje pri biva za *uhshima*“.

М. А. Рељковића одређенији¹. Као С. Ившић, и он сматра ту појаву код Рељковића последицом немачког утицаја².

Рељковићу је, како је већ поменуто³, била позната употреба гласа *h* у немачком језику као знака за дужину слога. Питање је да ли је код Рељковића консонантом *h* уистину обележавана дужина слога и, уколико јесте, да ли је то под утицајем немачког језика. Иако се то у досадашњим испитивањима Рељковићевог језика готово априорно постављало и примало, управо та априорност намеће потребу преиспитивања, боље речено систематског испитивања, кога до сада, чини се, није било, или га барем није било у довољној мери. Износим резултате детаљне анализе овог питања на Рељковићевој Граматици. Поставке и поступке дате у Граматици Рељковић је готово без одступања задржао и применио у свим својим другим делима. Обухватање и тих дела значило би само непотребно понављање и нагомилавање примера. Осим тога не третирају се примери ген. пл. на *-ah* и *-ih*, јер је питање облика именичког ген. пл. на *-h* на целој српско-хрватској језичкој територији врло исцрпно и документовано осветљено у расправи *Borbe oko književnog oblika imeničkog genitiva množine u 19. stoljeću* од Љ. Јонкеа⁴. Овде су узети у разматрање именички, заменички и придевски облици номинатива и акузатива пл. на *-h* о којима се у ранијим испитивањима водило мање рачуна, а који су за осветљење овог питања страног утицаја важнији од облика ген. пл. на *-h*, који се објашњава интерним развојем.

Германски консонант *h*, који је по свом пореклу морао бити гутурални безвучни спирант, показивао је у свим германским језицима тенденцију да пређе у чисти аспирирани глас (*spiritus asper*) или да се потпуно изгуби. Глас *h* налазио се у свим позицијама; чешће на почетку слога, и то не само испред вокала него и испред консонаната *l*, *r*, *n*, *w*. У периоду ствнем. знаком *h* (ређе са *ch* или *g*) обележаван је не само стари безв. гутурални спирант на крају слога и испред консонанта, него и аспирирани глас на

¹ Р. Алексић, Језик Матије Ангуна Рељковића (=ЈФ, Књ. IX (203–272), Књ. X (91–165).

² Р. Алексић, о. с., стр. 201, 256 (§ 61): „дуге (с. слога) обележавао је на више начина: знаком *h*, писменом *h* (према немачком) и, у неколико случајева, удвајањем вокала“.

³ Cf. овде, нап. 5 на стр. 267.

⁴ Cf. овде, нап. 1 на стр. 265 и нап. 1 на стр. 267.

почетку слога и између вокала¹. У овом периоду немачког језика *h* се често јавља као секундарни прелазни глас између два вокала; његова је функција да спречава зев, нарочито код тзв. *verba pura*: *sahan* „säen“, *bluohan* „blühen“ итд². Од 9. века надаље иницијално *h* испред вокала остаје, док се у групама *hl*, *hr*, *hn*, *hw* губи. То је мање спроведено у средини речи, а још ређе на крају речи. Ово стање одржава се и у периоду срвнем., с тим што губитак *h* у поменутим случајевима постаје раширенији и чешћи уз појаву контракције: *vān/vahen*, *zīn/zihen* итд³. Док *h* у срвнем. има још свугде своју пуну изговорну вредност, у нвнем. *h* је унутар речи у почетку слога изгубило изговорну вредност и задржано је само у писању. То је имало за последицу да је *h* постао знак за дужину слога и тамо где оно није било органско, нпр. у *Sohn*, *mehr* итд.

Рељковић је писао *h* у ном./асс. пл. у следећим речима⁴:

1. именице⁵

...*imenah nova nadivashe*... (ак. пл. н.) IX

...*i imenah uzderxati smiju* (ак. пл. н.) XI

...*i Parbetiranjah vlastitim jezikom prie razpravljala* (ак. пл. н.) XI

Kakvalisu slovah bila svetoga Jeronima... (ном. пл. н.) XIII

Illiricskah stāra Slovāh... (ном. пл. н.) 23

...*onāh sāmō mechēm slovāh, kojahse*... (ак. пл. н.) 23

...*ū pĕrvo misto stavljām imenāh*... *ā ū trechē slovāh latinska*...

i kojah ū pisanju slovah zlamenuju... (ак. пл. н.) 23

Svakolika ovā slovah potribujuse... (ном. пл. н.) 26

Pismah, scripturae, die Schriften... (ном. пл. н.) 44

Potriba jest, dase sva vlastita imenāh... (ном. пл. н.) 45

Sridnjima pak pishuse slovāh imenāh Appellativa... (ном. пл. н.) 46

Zlamēnjih razdiljēnja (Punktuacion)... (ном. пл. н.) 46

Razdiljujuse ovāh Slovāh, kako i Slavonska ū Glasovita, i neglasovita (ном. пл. н.) 60

¹ О двострукој вредности гласа *h* у овом периоду сведоче и стсл. Фрајзиншки сломеници из 10/11 века (Altsl. Freisinger Denkmäler), cf. PBB I, 527 сл.; XXII, 201 сл.

² Cf. PBB XI, 61 сл.; LV, 351; W. Braune—W. Mitzka, Ahd. Gr.⁹ (1953), § 15 сл.

³ H. Paul—E. Gierach, Mhd. Gr.¹² (1929), § 72 сл.

⁴ Примере из Граматике бележим према о. с. у нап. 5 на стр. 267.

⁵ Акцент и дужину бележим према S. Ivšić, Akcentat u Gramatici M. A. Rejkovića, Rad 194.

- Slovaĥ, kojàh u izgovàranju ricsi potribna jesu...* (nom. pl. n.) 61
- Priuzimajuse glasovitah slovaĥ a, e, o, u ù ricsma...* (nom. pl. n.) 62
- Pruluzimajuse na kraju ricsi i neglasovitah slovaĥ, kojah drugih Casusi ili Pluralis imati zaktivaju — Mann, des Mannes —* (nom. pl. n.) 62
- Slovaĥ, kojah ù izgovàranju ricsi necsujuse...* (nom. pl. n.) 63
- Imenah Substantiva sva, i misto njih postavljena Adjectiva... iziskuju...* (nom. pl. n.) 64
- Velikàh Slova iziskuju imenah dostojanstvih, imenah vlastita, ta-kojer kojah pocsimaju...* (nom. pl. n.) 64
- Substantiva, kojah s' Adjectivima, illi ricsma (Verbis) sastavljena jesu, malah iziskuju slovaĥ;* (ak. pl. n.) 64
- Derivativa Nomina, tojest izhodèchah imenah imajuse písati onako kakose písahu njiova Primitiva, illi onàh imenàh iz koih izhodè,* (nom./ak. pl. n.) 65
- Zlaménjah razdiljenja imaju Nimci onah istàh, kojah imaju i Sla-vonci* (ak. pl. n.) 67
- ... imenah Ljudih, Angjèlàh...* (nom. pl. n.) 72
- Jestjih návlastito tri, po kojimase sva ostala imenah ù pregibanju upravljaju — nach welchèn alle übrige Nennwörter in der Biegung gerichtet werden —* (nom. pl. n.) 76
- Zaradi toga sva imenàh, koih Genitivus izhodi na a... — Des-senwegen alle Nennwörter deren Genitivus in a ausgehet...* (nom. pl. n.) 76
- Nom. pl. prve dekl. završava se na i ili ah*
- Ak. pl. " " " " e " ah*
- Vok. pl. " " " " i " ah 78*
- Imenàh ovoga pèrvoga Pregibanja izhodèchah na ac, ak, an, i as, nei naju ù Genitivu...* (nom. pl. n.) 80
- Kojàh imenàh izhodè na ao, ili eo... odbáce ù Genitiv. singul...* (nom. pl. n.) 80
- Imenàh izhodechàh na ag, eg, ig, og, ug, imaju ù Vocativu...* — *Die Nomina, welche auf ag, eg, ig, og, ug, ausgehen...* (nom. pl. n.) 81
- Kojàh pak imenah izhodè na ak, ek, ik, ok, uk, imaju in Voca-tivo singulari...* — *Welche aber in ak, ek, ik, ok, uk, ausgehen...* (nom. pl. n.) 81
- Imenàh izhodèchah na elj, ich, i ar, imaju ù Vocat. sing. — Die Namen, so auf elj, ich, und ar ausgehen, haben in Vocativo...* (nom. pl. n.) 83

Najposli sva Imenáh pèrve Declinatie kojahsu... imaju ù Accusativu singul. ... — Endlich alle Nomina der ersten Declination... — (nom. pl. n.) 83

Sva imenáh Neznánóg pokolénja imaju tri Casusa jednáka — Alle Nomina Generis Neutrius haben drey Casus... — (nom. pl. n.) 84

Nom. pl. ovàh Poljáh 84

Ak. pl. ovàh Poljáh 84

Vok. pl. ô Poljáh 84

Na ovaj nácsin prigibaj Slidéchah imenah — Auf diese Art flectire folgende Nennwörter — (ak. pl. n.) 86

Nom. pl. ovah Seláh (Die Dörfer) 86

Ak. pl. ovah Seláh „ 86

Vok. pl. ô Séláh 86

Vlastita imenah izhodechah na O, jesu Generis masculini (Mátho, Thoma) — Die slavonischen Nomina Propria, welche in O ausgehen... — (nom. pl. n.) 86

Nom. pl. ovàh Nebesáh 98

Ak. pl. ovah Nebesáh 98

Voc. pl. ô Nebesáh 98

Nom. pl. ovàh csudesáh 98

Masculina jesu Imenah, koja na neglasovito slovo izhode — Masculina sind die Nomina... — (nom. pl. n.) 100

Masculina jesu sva Imenáh Ljúdih, Misecévah, Stábalh, Vértlováh, Novacah, Gradováh, Slóvah... (nom. pl. n.) 100, 101

Foeminina jesu sva Imenah Krívi Boxicah... (nom. pl. n.) 101

Foeminina jesu Imenah Vochkih, Ríkah i Potðkah... (nom. pl. n.) 102

Najposli Foeminina jesu sva imenah, kojah izhode na a... — Endlich sind Foeminina alle Nomina welche in a ausgehen... (nom. pl. n.) 102

Pokle skoro sva Imenah izhodéchah na o, i e, jesu Generis Neutrius... za poznati mochi lashnje ostaleh... — Nachdem fast alle Nomina, welche in o oder in e ausgehen... die übrigen leichter sind zu erkennen... (nom. pl. n.) 103

Imenah Brojénja jesu rázlicsita — Die Nomina Numeralia sind unterschiedlich — (nom. pl. n.) 113

Bòg paznáje Sèrdcah — Gott kennet die Herzen — (ak. pl. n.) 263

Jedna Xena prodávashе jurser jájah na Tèrgovishtu — Ein Weib verkaufte gestern Eyer auf dem Markte — (ak. pl. n.) 273

Dugmetah moje Haljiné — Die Knöpfe an meinem Rock — (nom. pl. n.) 298

On je otishao ù Sellàh — Er ist aufs Land gegangen — (ak. pl. n.) 328
Pèrsah, Plechàh, Ustah... (nom. pl. n.) 407
Nóxich za Perah-Ein Federmesser — (ak. pl. n.) 430.

Ово су примери у Граматици са именичким обликом ном./ак. пл. на *-h*. То су без изузетка именице средњег рода. Ови именички облици готово по правилу имају обележену дужину слога и знаком 'или'. То обележавање дужине знаком 'или' толико је редовно, да се тамо где га нема може сматрати грешком писца, односно штампара. Нема ниједног примера у коме се неорганско *h* налази у средини речи; оно је само на крају речи. Потпуно је разумљиво што се ово *h* појављује и у вокативу пл.: *ô Sélàh 86, ô Nebesàh 98.*

На исту појаву употребе *h* наилазимо и код заменица:

2. Заменице

- ...pridaju, takojer nikojah Slova drugima... (ak. pl. n.) XII*
- ...Cirilijanska, kojah, Glagoljicom zovemo... (ak. pl. n.) XIII (kako nikih govore)... (nom. pl. m.) XIII*
- ...i svakojakah imend' dobivaju... (ak. pl. n.) XIII*
- Sva ovah iz nemarljivosti dogodilase jesu (nom. pl. n.) XIII*
- Pocseshe onih' odmah kod Kuche .. (nom. pl. n.) XIII*
- Ja slidim oneh... (ak. pl. n. m.) XIX*
- ...kojah' nigdi dávno u latinskomu jeziku... (ak. pl. n.) 21*
- Latinska Slova vechja jesu ovah... (nom. pl. n.) 22*
- ...kojah' jedni bukvicom zovu... (ak. pl. n.) 23*
- ...kojahse ù Shtàmpi... (nom. pl. n.) 23*
- ...kojah u jednoga slova priliki stojé... (nom. pl. n.) 23*
- ...i kojah ù frishkopisanju obicsáju ostavljati illiri (ak. pl. n.) 23*
- ...ze nemàr metnùvshi svojah vlastitah... (ak. pl. n.) 25*
- Od ovih' dakle nikojah' jesu glasovitah, kojah' Djaci zovu... a ni-kojah' neglasovita... (nom. pl. n., ak. pl. n.) 25*
- ...Appellativa, kojah' buduchi opchinska... (nom. pl. n.) 46*
- ...pakjeh' dvim' zatvori zlaménjem... (ak. pl. n.) 50*
- Razdiljujuse ovah' Slovah, kako i... (nom. pl. n.) 60*
- Slovah, kojah' u izgovàranju ricsi potribna jesu... (nom. pl. n.) 61*
- ...i neglasovitah' slovah, kojah' drugih Casusi ili Pluralis imati zaktivaju... (ak. pl. n.) 62*
- Slovah, kojah' u izgovàranju ricsi necsujuse... (nom. pl. n.) 63*
- ...takojer kojah' pocsimaju... (nom. pl. n.) 64*
- Substantiva, kojah' s' Adjectivima... (nom. pl. n.) 64*

- ...iãti onãh imenãh... (nom. pl. n.) 65
 Kojeh pak na **az**; izhodè... (nom. pl. n.) 66
 Zlaménjah razdilénja imaju Nímci onãh istãh, kojãh imaju i Sla-
 vonci (ak. pl. n.) 67
 Nom. pl. ovèh (f.), ovãh (n.) „die“ 70
 Ak. pl. ovèh (m.), ovèh (f.), ovùh (n.) 70
 Oveh Otce... (ak. pl. m.) „Die Vãter“ 79
 Kojãh imenak izhodè... (nom. pl. n.) 80
 Kojãh pak imenah izhodè na **ak, ek, ik, uk**,... (nom. pl. n.) 81
 Kojãh izhodè na **in**... — Welche auf **in** ausgehen... — (nom.
 pl. n.) 82
 Kojãhsu mushkoga pokolénja... (nom. pl. n.) 83
 Nom. pl. ovãh Poljãh (n.) 84
 Ak. pl. ovãh Poljãh (n.) 84
 Nardstã à Genitivu Neutra, kojãh izhode na **me, le, te**,... (nom.
 pl. n.) 85
 Nom. pl. ovãh Selãh (n.) 86
 Ak. pl. ovãh Selãh (n.) 86
 Nom. pl. ovèh Gospoje (f.) 87
 Ak. pl. ovèh Gospoje (f.) 87
 Nom. pl. ovèh Millosti (f.) 88
 Ak. pl. ovèh Millosti (f.) 88
 Nom. pl. ovèh Nãravi (f.) 90
 Ak. pl. ovèh Nãravi (f.) 90
 Nìkah jesu in singulari... (nom. pl. n.) 90
 Nom. pl. ovãh Gospoda 91
 Nom. pl. ovèh Slãge 93
 Ak. pl. ovèh Slãge 93
 Zato fallè onãh kol govore... (nom. pl. m.) 93
 Ak. pl. ovèh Ljude... (m.) 94
 Nom. pl. ovèh Matere (f.) 96
 Ak. pl. ovèh Matere (f.) 96
 Nom. pl. ovè (!) Kcheri (f.) 97
 Nom. pl. ovãh Nebesãh (n.) 98
 Ak. pl. ovãh Nebesãh (n.) 98
 Nom. pl. ovãh Csudesãh (n.) 98
 Nom. pl. ovèh Ocsi 98
 Nom. pl. ovèh Ushi 98
 Nom. pl. ovãh Dica 99
 Ak. pl. ovèh Теосе, Pilliche (n.) 99

Najposli Foeminina jesu sva Imenah, kojah izhodè na a... (nom. pl. n.) 102

...nego sàmo nikolikojih ovidi uvádjam za poznati lashnje ostaleh... (ak. pl. n.) 103

Nom. pl. ovih Veliki (m.) 112

Nom. pl. ovèh Velike (f.) 112

Nom. pl. ovàh Velika (n.) 112

Ak. pl. oveh Velike (m.) 112

Ak. pl. oveh Velike (f.) 112

Ak. pl. njegovèh, njegovu „seine“ 126

Nom. pl. svojah (n.) 127

Ak. pl. svojuh (m., f.) 127

Nom. pl. ovèh (f.), ovàh (n.) 132

Ak. pl. ovèh (m.), ovèh (f.), ovùh (n.) 132

Ak. pl. onèh (m.) onèh (f.), onù (!) (n.) 132

Ovàh Pronomina Relativa pozivajuse na... — *Diese Relativa beziehen sich...* — (nom. pl. n.) 133

Simplicia (sc. Tempora) jesu onàh... (nom. pl. n.) 143

...imaju pak nikojah, kojah in *Praeteritis Perfectis*... — *jedoch sind einige, welche...* — (nom. pl. n.) 199

...i zovuse onàh, kojah odstupaju iz *Regulàh*... (nom. pl. n.) 213

...onah mogùh... (nom. pl. n.) 230

...onah mogoshe (pl. n.) 230

...onahsu mogla (pl. n.) 231

...onahche mochi... (pl. n.) 232

...onahbi mogla... 232

...onah biau mogla... (pl. n.) 232 itd.

Futurum I. Pl. I. Kada onah uzmogùh (pl. n.) 237

Substantiva, kojah csinèchi uzrok, ili kakvigod halàt zlamenuju... *Die Substantiva, welche eine wirkende Ursach, oder ein Werkzeug andeuten...* — (nom. pl. n.) 285

Za razumiti bolje ovah Pronomina... (ak. pl. n.) 305

Ovàh Pronomina Relativa prllicnasu Pronominibus Interrogativis Absolutis — *Diese Pronomina Relativa sind den Interrogativis Absolutis gleich...* — (nom. pl. n.) 306

Nikah Verba Personalialia moguse impersonaliter potribovati — *Einige Verba (im)personalialia werden impersonaliter gebraucht* — (nom. pl. n.) 321

Onesu rekle, dastejèh vi prevarrili — *sie haben gesagt, daß ihr sie betrogen habt* — (ak. pl. f.) 337

...nego podajtejeh tako naokolo-sondern gebet sie so herum — (ak. pl. f.) 491

Odveditejeh na Vodu-Führet sie zur Tränke — (ak. pl. m.) 504

И код заменичких облика пом./асс. пл. дужина је по правилу обележена знаком ` или '. Поред облика за средњи род јављају се и облици за мушки и женски род, иако у много мањој сразмери, *h* је и овде само на крају речи¹.

3. Придеви

...i mlogeh Nimacske Ricsi na Slovinski nácsin izgovárajú... (ak. pl. f.) XI

...i Cirilijanskañ slova uzdérxáju... (ak. pl. n.) XII

Djacskañ (sc. slova) primili jesu... (ak. pl. n.) XIII

Francuski jezik i danas mnogih Ucsé... (nom. pl. m.) XIV

...mlogeh nove obicsaje (iznelisu)... (ak. pl. m.) XVIII

...i tako mlogeh ostaléh Ricsi... (ak. pl. f.) XX

Latinska Slova vechja jesu ováh...manjáñ... (nom. pl. n.) 22

Illircskañ stára Slovah, kojáh jedni...drugih glagoljicom...trechih Jeronimitanskim zashtosu od njega izishlah, a nikiñ...prozvanah... (nom. jak. pl. n.) 23

Priuzimajuse glasovitañ slovah... (nom. pl. n.) 62

Priuzimajuse na kraju ricsi i neglasovitañ slovah, kojah drugih Casusi ili Pluralis imati zaktivaju-Mann, des Mannes... — (nom. pl. n.) 62

Izhodéchañ na ig, i lich razaznajuse illi iz Genitiva... (nom. pl. n.) 63

Velikáh Slova iziskuju imenah dostojanstvih, imenah vlastita... (nom. pl. n.) 64

Substantiva, kojah s' Adjectivima illi ricsma (Verbis) sastavljena jesu, malah iziskuju slovah; (ak. pl. n.) 64

Derivativa Nomina, tojest izhodéchañ imenah... (nom. pl. n.) 65

Na ns izhodéchañ dobiu misto s na sverhi t (Der Regent) — (nom. pl. n.) 66

... ovoje jedini nacsin, za naucsiti kakose recsenáh zlamenjah potribuju. (nom. pl. n.) 67

¹ Према S. Ivšiću, о. с., стр. 11, *nahte!* био би једини пример у коме *h* као знак дужине није на крају речи. Овај пример, међутим, нема вредности, јер је то у ствари сложеница: *nañ-te!* Такви су примери још и: *kojahse* 23, *onahbi bila ljubljena* 193, *onahsu mogla* 231, *onahche mocht* 232, *onahbi mogla* 232 итд.

Imenàh ovoga pèrvoga Pregibanja izhòdechàh na ac, ak, an, i as... neimaju u Genitivu... (nom. pl. n.) 80

Imenàh izhòdechàh na ag, eg, ig, og, ug,... imaju ù Vocativu... (nom. pl. n.) 81

Izhòdechàh na ah, i na uh (Vlah, Dùh), imaju ù Vocativu... (nom. pl. n.) 81

Imenàh izhòdechàh na elj, ich, i ar imaju ù Vocativu... (nom. pl. n.) 83

Na ovaj nácsin pregìbaj Slidèchah imenah — Auf diese Art flectire folgende Nennwörter — (ak. pl. n.) 85

Vlastita imenah izhòdechàh na O, jesu Generis Masculini (Mátho, Thomo)... (nom. pl. n.) 86

Pokle skoro sva Imenah izhòdechàh na o, i e jesu Generis Neutrius... (nom. pl. n.) 103

Comparativa i Superlativa moguse pregìbati kako i druga Nomina Adjectiva — Die Comparativa und Superlativa können decliniret werden wie andere Adjectiva — (nom. pl. n.) 110

... i slúxi... za mochi sastavljati ostálah Verba... — und dienet... die übrige (!) Verba... zu conjugiren... — (ak. pl. n.) 144

Za poznati Verba Neutra Nimacskah — Die deutschen Verba Neutra besser zu erkennen... — (ak. pl. n.) 199

... za mochi druga po njoj sastavljati... (ak. pl.) 213

Nimacskah Tempora Infinitiva s' ovima ricsma... — Die deutschen Tempora der Infinitivi mit diesen Worten... (nom. pl. n.) 351

Ostálah Adverbia moguse lasno upàntiti... — Uebrige Adverbia wird man leicht begreifen... — (nom. pl. n.) 371

4. Прилози

Kollikógèd pùtah vocalis...30

Po dvàdeset pùtah moguse...119

...nikoliko pùtah...372 itd.

5. Глаголски облици

...dokúcsitise nemogùh (3. l. pl.) IX

...imatise mogùh (3. l. pl.) XI

Obadva ovah Slova nemogùh slúxiti...(3. l. pl.) XIX

...mogùh stajati (3. l. pl.) 25

...stajati nemogùh (3. l. pl.) 26

K' ovima joshtèr pridètise mogùh — Diesen können noch beygesetzt werden (3. l. pl.) 143

...oni mogùh (3. l. pl.) 230

...one mogùh (3. l. pl.) 230

...onah mogùh (3. l. pl.) 230

Opt. et Conj. Modus: Da oni mogùh (3. l. pl.) 233

„ „ „ „ *da one mogùh (3. l. pl.) 233*

„ „ „ „ *da ona mogùh (3. l. pl.) 233*

Futurum I: Kada oni uzmogùh (3. l. pl.) 237

„ *kada one uzmogùh (3. l. pl.) 237*

„ *kada onah uzmogùh (3. l. pl.) 237*

Zato stldéche vixbanje, i náuk mogùh uzeti...—so kann nachfolgender Unterricht genommen werden...—373

S' timse mogùh dvi Knjige zapecsatiti—Mit diesen kann man zwey Briefe zusiegeln (3. l. pl.) 478

Imperativus modus: neka oni mogù (!)—mögen sie—(3. l. pl.) 232

„ „ *neka one mogù(!)— „ „—(3. l. pl.) 232*

„ „ *neka ona mogù(!)— „ „—(3. l. pl.) 232*

Како се види ради се о једном глаголском облику, 3. l. pl. од глагола *моћи*: *mogùh*. И на том је облику готово без изузетка дужина обележена и знаком `.

Примери номиналних облика пот./асс. pl. па -h указују на следећа три момента: 1) ради се само о именицама средњег рода; 2) дужина слога испред -h обележена је по правилу знаком ' или `. Неједнака употреба знакова ' и ` у овим случајевима, без обзира шта је Рељковић њима означавао¹, дошла је из истог узрока као и јављање облика са h без иједног од тих знакова. Сматрам да је Рељковић једним знаком хтео обележити дужину слога. Можда је и сам понегде изоставио то обележавање, можда се ради о штампарским грешкама којих иначе има много. Исто вреди, чини ми се, и у погледу на неизменичну употребу једног или другог знака. Ни у ком случају не постоји разлог за овакво обележавање: *Imenàh Substantiva sva...64* (= само -h, без једног или другог знака), *Sva Imenàh Neznánóg pokolénja imaju...84* (= са -h и ') и *Imenàh ovoga pèrvoga Pregibanja... 80* (= са ` и -h). Наведени примери јасно показују редовну употребу знака ' или `, као и недоследност у њиховој употреби; 3) у свим номиналним облицима пот./ак. pl. -h се налази само на крају речи.

¹ Cf. S. Ivšić, о. с., стр. 10 сл

Што налазимо код номиналних облика вреди и за прономиналне и адјективске облике пот./асс. pl., али овде се не јављају само облици за средњи род, него и за мушки и женски род, иако, истина, у мањој сразмери. И овде наилазимо на недоследности у бележењу: *ovèh Slùge* (ак. pl.) 93, *ovéh Slùge* (ак. pl.) 93, итд. Крајње *-h* појављује се само у једном глаголском облику *mogùh*, увек само у 3. l. pl. И код овог облика стављен је на *и* и знак ` , и то у свим примерима само ` ; нема знака ´ . У Imperativus modus: *peka oni, one, ona mogù* 232, на *и* је само знак ´ ; нема крајњег *-h*.

Нема ниједног примера у коме је *-h* унутар речи. Примери као: *kojahse¹, onahbi bila ljubljena* 193, *onahsu mogla* 231, *onahche mochi* 232 итд. показују јасно да се ради само о писању акценатске целине, што је сасвим обично код наших старијих писаца. И у овим облицима *-h* је на крају речи¹. Рељковић према томе није крајњим *-h* обележавао дужину слога. Неорганског *-h* нема код Рељковића ни унутар речи, иако се њим као знаком дужине слога могао послужити. Примери именичког пот./асс. pl. на *-h* сви су средњег рода. Рељковић је осећао потребу да ове облике и графички диференцира, с обзиром на то да се код већине именица облици gen. sing. и пот./асс. pl. подударују и гласовно и акценатски (*сдѡва пѡља, срѡца* итд.), па је то уопштио стављајући знак *-h* и код оних именица код којих се ови облици акценатски не подударују, већ само гласовно. Потреба диференцирања гласовно истих облика била је само код именица средњег рода. Облици gen. sing. и пот./асс. pl. именица мушког рода већ се разликују. У истом циљу употребио је знак *-h* и код прономиналних и адјективских облика. Овде су помоћу *-h* диференцирани, осим облика пот./асс. pl. средњег рода, и облици мушког и женског рода, јер се због подударанја облика јавила потреба за диференцирањем. Код прилога *putàh* требало је показати разлику према gen. sing. *pùta* (од именице *pùt*). Ово је, међутим, најјасније код облика *mogùh*. Од глагола *hoću, velju i mogu* у славонском је говору једино за облик *mogu* постојала потреба графичког диференцирања подударних облика 1. l. sing. и 3. l. pl.

Из овог следи, осим негативног одговора да Рељковић знаком *-h* није обележавао дужину слога, и позитиван део одго-

¹ Cf. овде нап. 6 на стр. 267.

вора: Рељковић је знаком —*h*, који није имао изговорне вредности, само графички диференцирао гласовно исте облике. То нам потврђује и сам Рељковић: „(*h*) *sluxi na kraju ricsi za razstaviti casus jedan od drugoga*“¹. С обзиром да *h* у немачком језику није знак за диференцирање подударних облика, већ за обележавање дужине, може се поставити питање да ли је Рељковић употребио знак —*h* под немачким утицајем. Такву функцију, како смо је показали, није нашао у немачком језику. Иако је неоспорно да је Рељковић иначе био под немачким утицајем², у овом питању, међутим, не треба губити из вида и следеће: и у српскохрватском језику од 17. века глас *h* губи своју изговорну вредност. Стари босански, славонски и далматински писци³ употребљавају *h* као знак за обележавање дужине слога и за диференцирање подударних облика⁴. Сличну судбину губљења изговорне вредности доживео је глас *h* и у многим другим језицима⁵. Рељковић је у овом погледу могао бити под утицајем наших старијих писаца, нарочито босанских и славонских. Ако би се то могло приписати утицају тих писаца на Рељковића, онда би било вредно приступити систематском испитивању њихових дела, у настојању да се утврди да ли је оваква употреба неорганског

¹ Cf. овде нап. 4 на стр. 267.

² Надам се да ћу ускоро објавити у целини резултате испитивања свих елемената немачког утицаја у делима Рељковића.

³ *T. Maretić*, *Jezik slavonskih pisaca*, Rad 180 (146—233); *Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka*, Rad 209 (173—240), 211 (1—92). Далматински писци нису *h* нигде изговарали, cf. o. c. Rad 209, стр. 189 и *A. Белић*, *ЈФ III*, стр. 149, где се утврђује да је језик далматинских писаца у погледу на губљење *h* био обухваћен у свим крајевима средње и северне Далмације.

⁴ *Св. Марковић*, *Језик Ивана Анчића (босанског писца XVII века)* (=САН, Институт за српскохрватски језик, Српски дијалектолошки зборник, Књ. XIII (1958), стр. 13—17 и 60—66, где је реч о вредности и употреби гласа и знака *x* и код других наших старијих писаца и где је указано и на ранију литературу о том питању.

⁵ Глас *h* изгубио је изговорну вредност у свим романским језицима. Губљење изговора гласа *x* у латинском у интервокалском положају завршено је још од 3. века пре н. е.; упор. *nĕto* од *ne-heto, *dĕbeo* од *de-habeo итд. Вулгарни латински избацивао је почетно *h* врло рано: *ĕdus* уместо *haedus*, *ircus* уместо *hircus* итд., cf. *A. Meillet—J. Vendryes*, *Traité de Grammaire comparée des langues classiques*² (Paris 1953), § 105. И у грчком изгубило се почетно *x* (<невр. *z*) у еолском и јонском дијалекту у историјском периоду. Интервокалско *h* свуда је замукло, упор. ат. *γένεος*, хом. *γένεος* (ном. *γένος*) према стинд. *jānasah lat. generis* (<*geneses); cf. *A. Meillet—J. Vendryes*, o. c. §§ 54, 65, 76 сл.

h настала на тај начин што је матерњи језик пружио знак *h* као најпогодније графичко средство, било за обележавање дужине слога, било за диференцирање гласовно истих облика, или су, можда, и ти стари писци у том погледу били под страним утицајем. Наши су стари писци познавали стране језике, претежно латински и италијански (најмање немачки), јер је већина њих из редова католичког клера који се школовао готово искључиво у Италији. Према томе најмање треба помишљати на утицај немачког језика.

И. Пудић